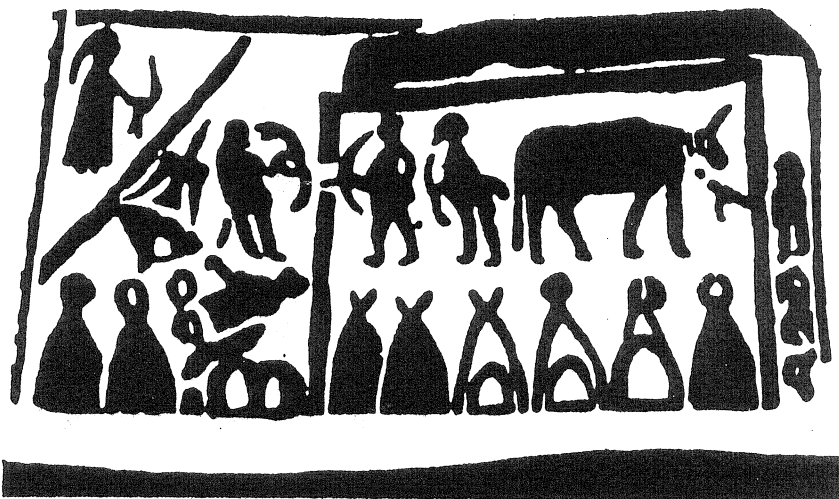

VALLHAGAR VANDRINGSLED

I böndernas spår

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. Spåren efter Vallhagarbönderna	3
2. Gården som Frans byggde	3
3. Den gamla vägen	4
4. Västergiärdet	5
5. Den försvunna sjön	5
6. Änget var gårdens skafferi	6
7. Gasskveiar	7
8. Kalksten blir kalk	7
9. Efter Vallhagar	8
10. Gamla åkrar	9
11. Mera mat till en allt större befolkning	10
12. Bofride, Puser och Kaupe	12
13. Kaupe körkväg	13
14. Järnvägen	13
15. Gamla gårdar men modernt jordbruk	14
16. Tillbaka till Vallhagarbönderna	15
17. Karta som visar området och leden	16

Längs leden finns vita stolpar. En siffra på stolpen talar om var i häftet du hittar text om platsen.

Omslagsbilden visar gotlandsgården från 700-talet. Bilden finns på en bildsten från Hunninge i Klinte. Vi ser en inhägnad gård med höga husgavlar och en tjudrad ko och i gårdsporten pågår en strid.

Skriften har framställts av Länsstyrelsen i Gotlands län.
Text och illustrationer Pia Ahlquist

1. Spåren efter Vallhagarbönderna

Innanför stängslet ligger Vallhagar. Där finns mycket sten. Stenarna är rester efter murar och hus som människor byggde för 2000 år sen. Många arkeologer har varit här och undersökt husen. Tack vare dem vet vi mer om tiden omkring Kristi födelse. Människorna som bodde här var bönder. De hade grisar, höns, får, getter, russ och katter.

Intill husen låg små åkrar. På dem sådde bonden olika sorters säd och lin. Runt åkrarna syns rester efter stängslen. Stängslen hindrade djuren att äta på åkern.

2. Gården som Frans byggde

Här alldeles innanför stängslet ligger även en betydligt yngre husgrund. Här bodde Frans Nilsson i början av 1900-talet. Frans flyttade till Gotland och köpte Vallhagar för 950 kronor. Det var mycket pengar på den tiden. Han började röja sten och bygga en gård precis som Vallhagarbönderna gjort 1900 år före honom.

Spår från förr kallas fornlämningar. De skyddas av lagar. Du och jag känner till att man inte får ta bort fornlämningar, men det gjorde inte Frans. Så efter ett par år stoppades han. I tidningen gjordes ett upprop där man skrev att det var viktigt att rädda Vallhagar och en insamling startades. För pengarna köpte man Vallhagar av Frans. Stugan revs och alla hans åkrar lades igen. Frans själv flyttade tillbaka hem till Småland.

3. Den gamla vägen

Den väg vi nu går på finns med på kartan från 1600-talet. Men den kan vara mycket äldre. Vägen är här och där kantad av stenvurar som på Gotland kallas *stentunar* eller *vastar*. Morgon och kväll föstes boskapen längs vägen till betet i skogen. Stentunarna hindrade djuren att äta upp människornas föda. Precis som i Vallhagar!

Vägen var också böndernas väg till kyrkan. Det berättar namnet. Det här är *Alståde körkväg*. Vägen går mellan gården Alståde och kyrkan. Längre fram kommer du att se gården Alståde.

4. Västergiärdet

Till gården hörde flera sorters marker. På höger sida låg det som kallades *hage*. I beskrivningen över gårdarna på 1600-talet får vi veta mer om just denna hage. Den bar namnet *Wästergiärdet* och tillhörde gården Alstäde. Här växte enbuskar, björk och tall som dög till ved och stängsel. Betet i *Wästergiärdet* räckte till två hästar. En mindre hage i *Wästergiärdet* kallades för *Geitlorten*. Där betade två getabockar på sommaren. Gissa vad geitlorten betyder!

Bönderna på Gotland hade många djur. Får var vanligast. De krävde lite mat och gav både kött och mjölk men även ull till varma kläder. Djurens gödsel spreds på åkrarna för att ge bättre skördar.

5. Den försvunna sjön

På Vallhagarböndernas tid låg här i dalen en sjö. Sjön var viktig för människorna som bosatte sig i området. Förutom sitt vatten hämtade man här fisk och fågel. Om det fanns vatten, så fanns det också bra bete till husdjuren. I sjön växte också ag. Det är ett sorts gräs som används till hustak, *agtak*. På en karta från tidigt 1800-tal har sjön torkat ut och blivit myr. Då hette den *Storängsmyr*.

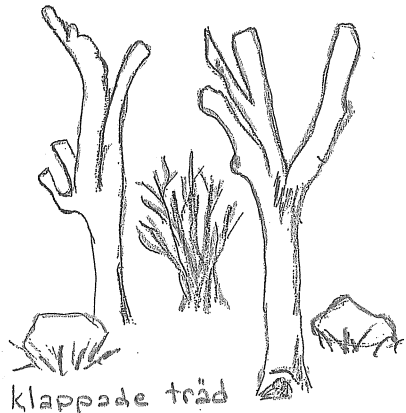
slätter i äng

6. Äng

Nästan hela området innanför vandringsleden var en gång äng. Äng var gårdens viktigaste mark. Så hade det varit ändå sedan Vallhagarböndernas tid till långt in på 1800-talet. Där hämtades husdjurens vintermat.

Det var viktigt att ängen sköttes på ett särskilt sätt. Det kallas för *ängeshävd*. Med liden slog man gräset till hö. Även löven togs tillvara genom att trädtopparna sågades av. På Gotland säger vi att vi *klappar* träden. Husdjuren var väldigt förtjusta i maten från ängen. Höets många örter och löv var smakligt foder. När allt tagits tillvara släpptes djuren på bete i ängen.

Ängarna var även skafferier för gårdens folk. Här växte olika sorters trädslag och växter som gav frukt, nötter, bär och medicin. En del träd passade också bra att tillverka verktyg och redskap av.

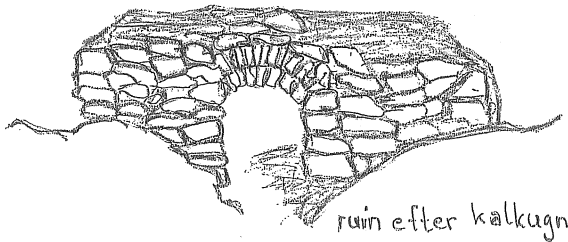

klappade träd

7. Gasskveiar

Nu tar vi stigen till höger och lämnar Alstäde körkväg. I fortsättningen finns de vita stolparna på din vänstra sida.

Nästan alla gamla vägar bär namn som berättar om vägens uppgift, utseende eller vart den går. Denna väg kallas *Gasskveiar*, som betyder gårdsvägen. Den är en del av vägen som går mellan gårdar i övre och nedre Fröjel. Fornlämningarna längs vägen berättar att den är mycket gammal.

8. Kalksten blir kalk

Att förvandla kalksten till kalk lärde man sig när kyrkorna byggdes på 1100-talet. Det är en svår konst som du kan läsa mera om på skylten.

Under 1600- och 1700-talen började köpmän bränna kalk. Det gjorde dem rika och mäktiga. Det gick åt mycket ved till bränningen. Skogen tog nästan slut. För att rädda den införde man särskilda lagar.

I mitten av 1800-talet togs lagarna bort. Då byggdes många kalkugnar i Fröjel, för här finns mycket skog och fin kalksten. För Frøjels bönder blev kalkbränningen en viktig inkomst. I Frøjelskogarna finns rester efter cirka 30 kalkugnar. Denna kalkugn tillhörde gården Alstäde. Kalkugnen som vi passerade alldeles nyss tillhörde gården Kaupe.

9. Efter Vallhagar

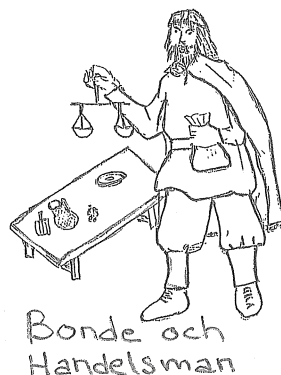
Efter 500-talet övergav bönderna Vallhagar. Vad som hände sen är svårt att veta. Efter Vallhagartiden är det nämligen inte lätt att veta var gårdarna har legat. Anledningen till det är att gårdens hus byggdes i trä och efter en tid ruttnar träet och inget syns ovan jord. För att se var husen har stått, måste jord tas bort.

Från vikingatid (800-1050 e Kr) vet vi att husen byggs i trä och att gården får flera hus. Nu bygger man bostadshus, fähus, lada, smedja och brygghus. Samma byggnadssätt användes sedan ända fram till 1800-talet.

Genom handel med sydligare länder samlade de vikingatida bönderna på sig rikedomar och silverskatter. Skatterna förvarades inuti husen. När husen försvunnit berättar skatterna var gårdarna har legat.

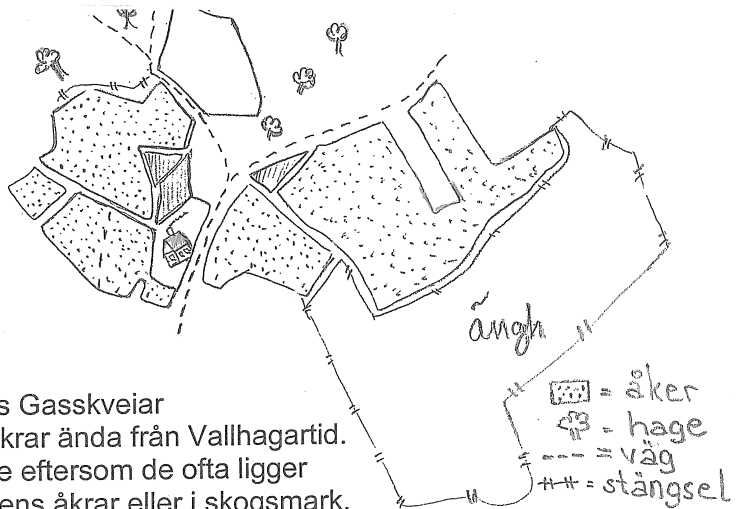
Härifrån ser du gårdarna vid Alstäde och Ansarve. På åkrarna framför dig har man hittat spår från vikingatid. Var det där dessa gårdar låg under vikingatid?

Efter 1350-talet drabbades Gotland av krig och sjukdomar. Många människor dog och de som överlevde blev fattiga. Nu var ön inte längre svensk utan dansk.

Gotland tillhörde Danmark i 300 år. När Gotland blev svenskt igen år 1645, ville kungen veta hur mycket skatt han kunde kräva av bönderna. Därför ritades kartor över alla marker och över alla gårdar på hela ön. Det tog lång tid att mäta in allt, men i början av 1700-talet var kartorna färdiga. Tack vare kartorna och deras beskrivning, vet vi mycket om t ex gården Alstäde vid den här tiden.

ALSTÄDE
1692

10. Gamla åkrar

Här och var längs Gasskveiar finns spår efter åkrar ända från Vallhagartid. De är svåra att se eftersom de ofta ligger insprängda i dagens åkrar eller i skogsmark.

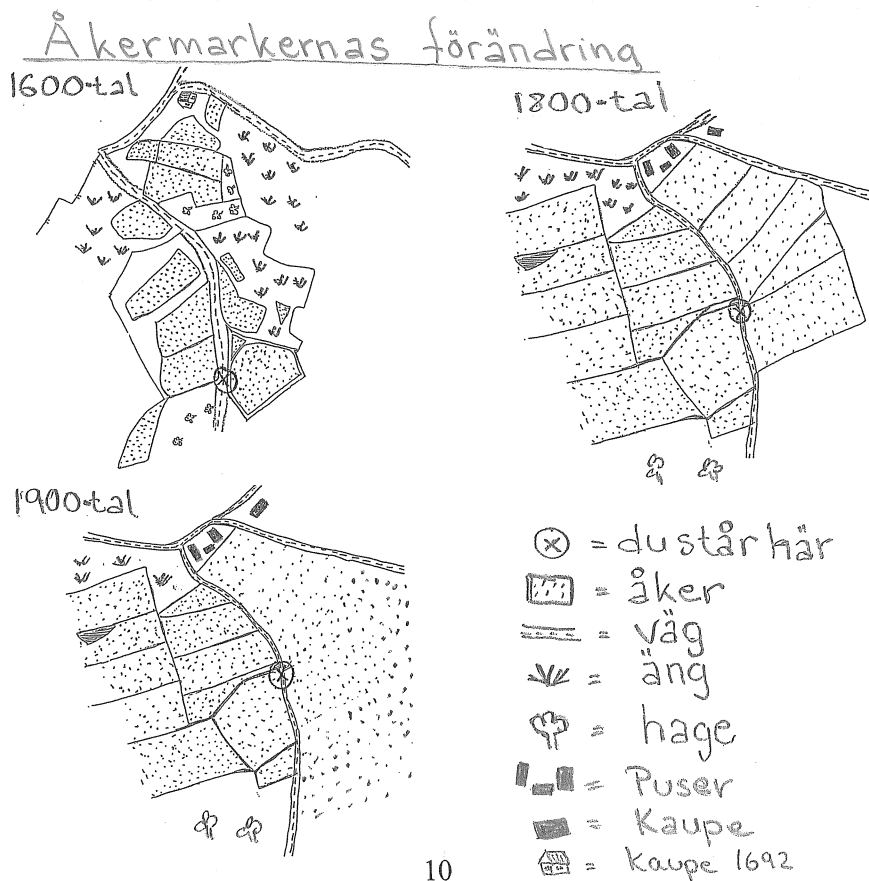
Vid plöjningen användes en tröplog som kallas årdern. Årdern drogs av oxar eller hästar. Efter många års plöjning bildades en vall runtomkring som kan synas än dag.

Lättare att upptäcka är senare tiders åkrar. Under 1800-talet var de långsmala och praktiska att arbeta på, eftersom man inte behövde vända så ofta när man plöjde. Årdern användes ännu på 1800-talet. Det var först då som man började handgräva diken runt åkern, för att leda bort vattnet. I åkrarna på din vänstra sida kan du kanske upptäcka gamla diken.

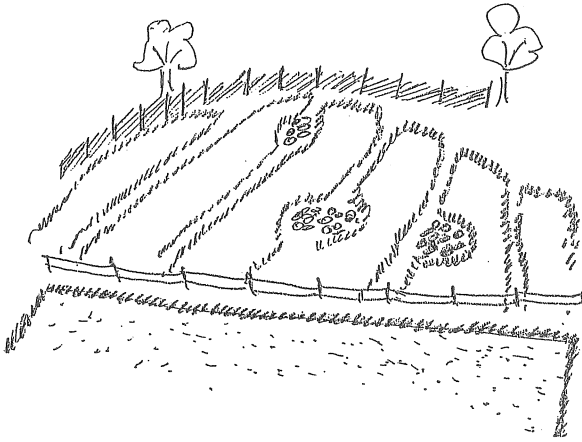
11. Mera mat till en allt större befolkning

Under 1700 och 1800-talet föds många barn och det blir ont om mat. Förbättringar inom jordbruket måste göras. Bestämmelsen om att *laga skifte* ska genomföras kom 1827. På Gotland sker skiftet först i slutet av 1800-talet.

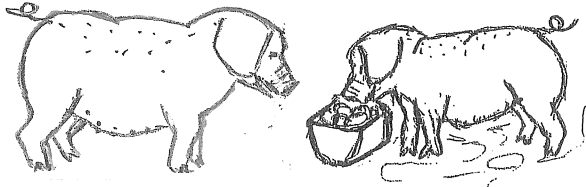
Innan laga skiftet kunde en gård ha ägor på 20 olika ställen. Med laga skiftet samlades ägorna närmare gården. Nya områden röjdes för odling. Myrarna dikades ut för att odlas och även ängarna förvandlades till åkermark. Smååkrar lades ihop och åkerdiken ersattes med rör i marken, *täckdikning*. Åkrarna till vänster är inte täckdikade. Tittar man noga där kan man se spår efter gamla diken. Åkern på höger sida är täckdikad.

Alla nya ägor skulle också ha stängsel. Sten från röjningen blev till nya raka stentunar eller slängdes på hög, *odlingsrösen*. Mycket av den sten du sett längs Gasskveiar är röjningssten. Med nya och bättre maskiner gick arbetet lättare.

Bonden uppmanades att odla nya grödor. En av dem var potatis. Bönderna tyckte att den var smaklös, men den var bra som grismat!

Före laga skiftet låg gårdarna oftast tätt tillsammans. Vid laga skiftet fick några flytta till nya platser. Ibland drog man lott om vilka gårdar som skulle flyttas. Nu revs även de gamla ladugårdarna av trä med agtak. De passade inte för det nya lantbruket.

Efter laga skiftet fick landskapet ett helt annat utseende.

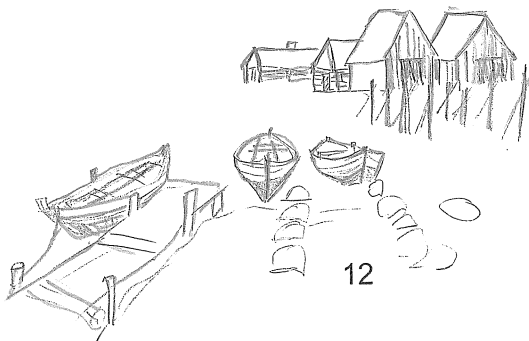
12. Bofride, Puser och Kaupe

Husen och markerna ni ser här runt omkring tillhör gårdarna *Bofride*, *Puser* och *Kaupe*. Vissa delar av husen är från 1700-talet men namnen är mycket äldre. Ofta fick gården namnet efter sin husbonde. På Bofride hette han en gång *Botfridr*. Många gånger var bonden också köpman som på Kaupe, där romerska guldmynt från 400-talet har hittats. Namnet Puser är svårare att förklara. Många bönder har brukat jorden men gårdsnamnet har levt kvar.

På gården var man självförsörjande till långt in på 1900-talet. Det betyder att det mesta som behövdes tillverkades på gården. I *tröskvandringen* tröskades säd. Säden maldes till mjöl i *väderkvarnen*. Timmer från skogen blev virke i *sågverket*. Trädens stubbar blev tjära i *tjärdalen* eller *sojdet*. Namnet *Sojdeshagen* skvallrar om var sojdet låg. Till *smedjan* gick man när hästen skulle skos eller maskiner och redskap skulle lagas. Häromkring finns ännu dessa byggnader kvar.

Gårdarna var också beroende av det som havet gav. Varje gård hade båt och fiskebod vid kusten. Fisket var en viktig inkomst. En tunna fisk kunde vara dubbelt så mycket värd som en tunna råg! Vid havet jagades säl och sjöfågel, man letade ägg och hämtade tång, *släke*. Släken var viktig, för den användes som gödsel på åkern. När skatten skulle betalas, kunde man göra det med tjära, fiske, timmer, boskap eller sten från stenbrytning.

Leden fortsätter nu åt höger. Efter ca 50 meter på landsväg, svänger du höger igen vid Pusers ladugårdsgavel och fortsätter ned förbi Kaupes boningshus på vänster sida.

13. Kaupe körkväg

En del av vinsten från handeln användes till att bygga sockenkyrkan. I Fröjel byggdes kyrkan vid kusten, nära den vikingatida handelsplatsen.

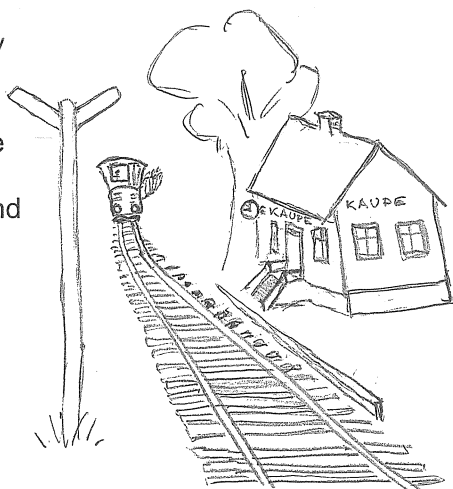
Du har redan lärt känna gården Alstädes väg till kyrkan. Det här är Kaupes kyrkväg, *körkväg*. Som du ser, är första delen av vägen väldigt rak. Den rätades ut när laga skiftet genomfördes. Skiftesvägar gjordes efter linjal på ritbord. Därför blev de så raka

14. Järnvägen

Denna väg är ingen skiftesväg. Här gick en gång järnvägen. På Gotland började järnväg byggas 1878. Första gången man kunde åka genom Fröjel var den 7 juni 1924. Tåget gick från Klinehamn till Hablingbo.

Till vänster ligger *Kaupe station*, 200 meter bort. Där låg banvaktsstugan och hållplatsen. Där är sommarstuga nu. Vid mitten av 1900-talet arbetade arkeologer från hela Norden i Vallhagar. Då stannade tågen också vid *Hallins anhalt*.

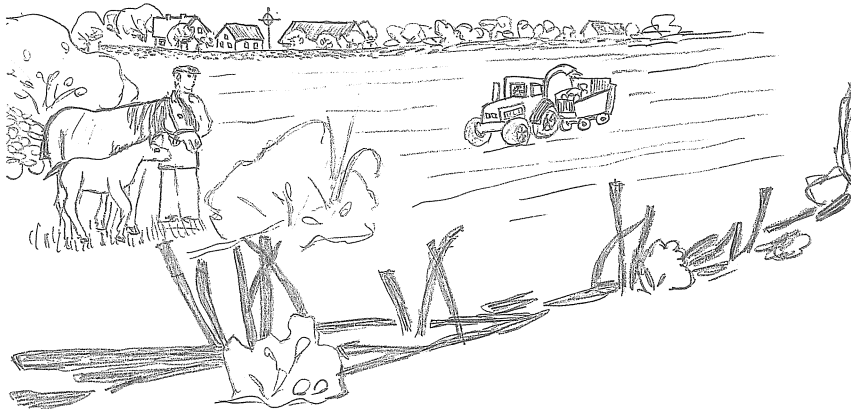
En tågresa från Fröjel till Visby kunde på 1920-talet ta tre timmar. Det var inte bara folk som reste, utan tågen fraktade även böndernas betor och slaktdjur. Sista tåget på Gotland gick 1960.

15. Gamla gårdar men modernt jordbruk

De förändringar i jordbruket som började med laga skiftet fortsatte under 1900-talet. Fram till 1950-talet var ännu många gårdar självförsörjande. Men nu tar rationaliseringen ordentlig fart. Åkrarna och antalet djur på gården växer. Idag finns knappt några mindre jordbruk kvar.

Förr arbetade många människor på gården. Granngårdarna hjälpte varandra vid skörd och slåtter i särskilda *byalag*. Idag arbetar ofta bonden ensam. Arbetskraft kostar mycket pengar. Människans arbete har ersatts av dyra och avancerade maskiner. De höga kostnaderna gör att bonden behöver mycket mark eller många djur. Fram till 1950-talet hade en bonde 5-10 kor. Idag kan en kobonde ha 300 kor!

Det äldre sättet att sköta jordbruket med hagar, ängar och åkerdiken gjorde att många växter och djur trivdes. Men med de stora förändringar som skett sedan 1950-talet, håller många arter på att försvinna. Här i Fröjel värnar bönderna om djur och växter och många arter trivs i området. Också vattnet har kommit tillbaka, för där sjön en gång låg, ligger nu en damm.

16. Tillbaka till Vallhagarbönderna

Nu har vi följt bönderna från det att de lämnat Vallhagar för 1500 år sedan. Vi har vandrat genom ett landskap som förändrats. Men i Vallhagar har tiden stått stilla.

När Frans Nilsson levde, började gårdens och jordbrukets stora förvandling. Människorna som såg utvecklingen, förstod att Vallhagar måste räddas. De kände sitt ansvar för kommande generationer. Tack vare dem har Vallhagar lärt oss mycket om hur det var förr.

Ta nu vägen över stättan och promenera sakta tillbaka genom Vallhagar.

Tänk efter! Om du fått chansen, vad skulle du ha velat fråga Vallhagarbönderna om? Och vilka frågor skulle du ha ställt till Frans?

Tack för trevligt sällskap!

